

ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ҒАЛЫМ ТҰЛҒАСЫ: ПРОФЕССОР Т. САЙРАМБАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМДАҒЫ ІЗІ

Өмірзақ Айтбайұлы,
*филология ғылымдарының докторы,
профессор, ҚР ҰҒА-ның академигі*

ПРОФЕССОР ТАЛҒАТ САЙРАМБАЙҰЛЫ САЙРАМБАЕВТЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Талғат Сайрамбайұлы 1937 жылы 19 ақпанда Оңтүстік Қазақстан облысы, Бәйдібек ауданы, Жиенқұм ауылында дүниеге келген. Әкесі Қонысұлы Сайрамбай ақсақал өз ортасының беделді кісісі болған. Ал анасы – Қарашаш көрікті әрі сабырлы кісі болады. Анасынан ерте айырылған Талғат Ұлпа атты аса мейірімді екінші анасының тәрбиесінде өседі. Он төртке келгенде әкесі дүниеден өтіп, алдағы арман – дүниеге Талғат Сайрамбайұлының өз еңбегімен, өз қабілетімен, өз жолымен сапар шегуіне тура келеді.

Онжылдықты Арыс қаласындағы мектеп-интернатта бітіріп, бір жылдан соң М.Әуезов атындағы Шымкент пединститутының филология факультетіне түсіп, оны 1961 жылы ойдағыдай бітіреді.

Ғылым жолына түсу сапары Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясының Тіл білімі институтының аспиранты, профессор Мәулен Балақаевқа шәкірт болуынан басталады.

Талғат Сайрамбайұлының ғылыми-педагогикалық еңбек жолы Қызылорда қаласындағы (1965-1971) қазіргі Қорқыт Ата университетінде басталды. Содан кейінгі қызметі негізінен Қазақ ұлттық университетінде (1971-2009) өтті. Алматыда өз алдына шаңырақ көтерген «Қайнар» университетінде де (2002-2009) қосымша профессорлық лауазымда қызмет атқарды.

Талғат Сайрамбайұлының шығармашылық жолына келсек, ең басты еңбектері 1967 жылы қорғаған «Қазіргі қазақ тіліндегі сын есім мен сан есімнің етістікпен тіркесі» атты канди-

даттық диссертациясы мен 1984 жылы қорғаған «Қазіргі қазақ тіліндегі күрделі сөз тіркестерінің құрамдық-семантикалық типтері» атты докторлық диссертациясы. Талғат Сайрамбайұлы не жазса да сол нысаналы тақырыбы – сөз тіркесі мәселесі туралы жазды. Сондай-ақ сөз тіркесі жайлы жазылған еңбектерді талдап, авторлық көзқарастарын қолдап, қалайда осы тақырыптың көкжиегін кеңейтуге ерекше ниетті ғалым болды. Өзінің жетекшілігімен қорғаған 38 ғылым кандидаты мен 3 ғылым докторының да зерттеу жұмыстарының басым бөлігі осы сөз тіркесі мәселесі болатын.

Талғат Сайрамбайұлы Сайрамбаев қазақ тіл білімі синтаксис саласының ішіндегі сөз тіркесі мәселесімен түбегейлі айналысты. Осы мәселеге өзінің барлық шығармашылық еңбегін, кандидаттық, докторлық диссертацияларын, 15-ке тарта монографиялық зерттеулерін, 230-ға тарта ғылыми мақалаларын арнады.

Жұмыстарының ішінде жеке өзінің авторлығымен шығарғаны 12 еңбек (монографиялар, оқу құралдары), 7-8 еңбек қосымша авторлықпен шыққан оқу құралдары, 5-6 еңбек қосымша авторлықпен шыққан сөздіктер, қазақ тілі тілашарлары, 14-і әдістемелік құралдар (әдістемелік нұсқаулар, пәндік бағдарламалар). Одан басқалары ғылыми мақалалар болып табылады.

Қазақ тіл білімі тарихында сөз тіркесі мәселесі – соңғы 50-60 жыл көлемінде ғана зерттеле бастаған жаңа бағыт. Бұл мәселеге синтаксис мамандарының көпшілігі арнайы

бет бұрған жоқ еді. Ал тіл білімімен айналысқан әрбір ғалым халық танымына жақын мәселелерді бұл ілімнің барлық саласы бойынша жан-жақты зерттеді, тереңдетті, толықтырды, тілдің біртұтас заңдылығын қалыптастырды. Келешекке мұра етіп қалдырды.

Сөз тіркесі мәселесіне синтаксисте бір ғалым ғана білек сыбана кіріскен болатын. Ол әйгілі ұстаз – ҚР Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Мәулен Балақаев еді.

Ол кісінің шәкірті Т.Сайрамбаевтың да шығармашылық жұмысының дені – сөз тіркесі мәселелері. Атап айтқанда, «Күрделі сөз тіркестерінің кейбір мәселелері» (1976), «Қазіргі қазақ тіліндегі күрделі сөз тіркестері» (1981), «Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі» (1991), «Сөйлемнің тұрлаулы мүшелері» (1996), «Синтаксис туралы ойлар» (1996), «Синтаксистің кейбір мәселелері» (2004), «Жақ категориясының функционалдық көрінісі» (2005), т.б. оқу құралдары мен «Мәулен Балақаев» атты зерттеу-эсселік монографиясы (2007) жарық көрді.

Талғат Сайрамбайұлының «Мәулен Балақаев» атты монографиялық еңбегі профессор М.Балақаевтың 1939-1992 жылдар аралығында шыққан еңбектеріндегі сөз тіркесі мәселесін талдап, жинақтап, бүгінгі күнмен үйлесімді етіп жалғастырған. Сөз тіркесі мәселесі – М.Балақаевтың кандидаттық та, докторлық та жұмыс тақырыбы емес, ғалымның қазақ тіл білімін дамытудағы жаңа көзқарасы. Сөз тіркесі мәселесі зерттеуді күтіп тұрған тілдік құбылыс екенін, бұл мәселені М.Балақаев дөп басып қолға алғанын, оны ерінбей зерттеп, жалықпай жазғандығын тарихи жылдар бойынша Т.Сайрамбаев аталған еңбегінде жан-жақты ашып көрсеткен.

Талғат Сайрамбайұлы – осы ұстаздың шәкірті. Ол ұстаз ілімін жалғастыра, дамыта, жетілдіре жүріп, өмірінің соңына дейін осы идеяны насихаттады, өз шәкірттері арқылы тереңдете түсті.

Профессор Т.Сайрамбаев қоғамдық жұмыстарды да бір кісідей әділ де шебер атқарған қайраткер болды. ҚазҰУ-де қызмет атқарған 38 жылының бір бөлшегі жалпы университеттің дайындық бөлімінің деканы және орынбасары болып істеген 6 жылында ауыл жастарын, білімнен қол үзіп қалған жастарды жоғары білімге тартуда көп еңбек

етті. Әрбір талапкердің өндірістегі ерен еңбегін, армия қатарындағы айбынды істерін бағалап, бір де бірін кейін қайтармай, олардың университет студенті болуына барлық көмегін жасағанын дайындық бөлімінде оқып, кейін лауазымды қызметте жүрген тұлғалар жыр қылып айтып жүргенін талай естідік. Бірнеше жыл өзі қызмет ететін филология факультетінің партия ұйымының хатшысы, өзі ашып, өзі топтастырған қазақ тілі кафедрасының 10 жыл меңгерушісі болып қызмет атқара жүріп, көптеген шәкірттерді ғылымға баулыды.

Әрбір талапкерді ғалым етіп шығару оңай шаруа емес. Әркімнің қабілетіне орай тақырып таңдау, оның ғылыми жоба-жоспарын жасау, сол мәселе бойынша ауқымды кеңес беру, сол тақырыпқа қызығушылығын ояту да Талғат Сайрамбайұлының кезекті шаруасы болатын. Одан соң жазылған жұмыстың жарияланымын, оның сауаттылығын бақылап, әрбірінің дер кезінде қорғауын мұқият қадағалап отыратын. Ең бастысы, диссертанттың ғылымға қосар жаңалығына көзі жетпейінше тынымсыз жұмыс жүргізетін. Ал олардың қорғау сәтінде де қиналыс аз болмайтын. Балапанын қорғаған күс секілді қиындықтарды бастан кешіретін. Қашан қорғалған жұмыс Жоғары аттестациялық кеңестен бекіп келгенше көңілі орнына түспейтін ұстаз болды.

Т.Сайрамбайұлының әрбір шәкіртінің қорғаған ғылыми жұмыстарының қай-қайсысында да ұстаздың пікірі өшпестей өріліп жатады. Ол шәкірттер ойымен өрбіп, жалғасып кете береді...

Профессор Талғат Сайрамбайұлы өзінің 44 жыл оқытушылық жұмысындағы ең сүйікті ісі – студенттерге дәріс беру, түрлі формадағы сабақтар өткізу жұмысы еді. Ұстаздың терең мәнді, мазмұнды лекциялары, тартысты сабақтары әрбір студенттің біліміне білім қосып, сол ғылымды қабылдауға деген танымдық белсенділігін арттырып отыратын. Көбіне студенттерді шығармашылық жұмысқа баулитын. Бүгінгі ғылым кандидаты болып жүрген шәкірттерінің көпшілігі – өзінің сабақ берген бұрынғы студенттері.

Бүгінгі студенттер, магистранттар және кең байтақ Қазақстанның жер-жерінде қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ беріп жүрген әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетін бітірген мұғалімдер мен жас ғалымдар білім берудегі сүйікті ұстаздары Талғат ағайларының есте қаларлық үлгілі сабақтарын және

ұстаздың өз білгенін жастарға үйретуге күш-тарлығын, тіл ғылымының тылсым сырын, бай қазынасын жастарға үлестіруге, бөліп беруге асыққан ағартушылық ынтасын шәкірттері әзір ұмыта қойған жоқ, ұмытпайды да.

Мәскеуден берілген «Отличник высшей школы СССР» (1986 жылдың мамыр айында) және «Қазақстан Республикасы білім беру ісінің құрметті қызметкері» (2009 жылдың сәуір айында) деп аталатын атақтары ол кісінің еңбегінің жемісі.

Талғат Сайрамбайұлы Сайрамбаев – ғы-

лымда да, өмірде де үлкен мұра қалдырған, адалдықпен, пәктікпен, тынымсыз еңбекпен отбасына да, еңбек еткен ортасына да, әрбір шәкіртіне де сарқыла тағылым берген, әрбір дос-жаранына қимастай тұлға бола білген ардақты әке, асыл ата, жақсы жар, адал дос және ғалым-ұстаз.

Аяулы ұстаз, көрнекті ғалым, жастарға жақсы аға, жаны жайсаң қадірлі дос Талғат Сайрамбайұлы Сайрамбаев 2009 жылдың 20 қарашасында 73 жасында дүниеден өтті. Оның есімі әріптестері мен шәкірттерінің, туған-туыстарының есінен шықпайтыны хақ.

Ф.ғ.д., профессор Т. Сайрамбаев

ТІЛШІ-ҒАЛЫМ МӘУЛЕН БАЛАҚАЕВТЫҢ АЗАМАТТЫҚ, ҰСТАЗДЫҚ ҚЫРЛАРЫ ХАҚЫНДА

Бұл 1965 жылдың көктемі еді...

«Қызылорда пединститутына Мәулен Балақаев келіп, бір ай дәріс оқиды» деген хабар тарап, сол күн таянған сайын оқытушы-профессорлар құрамында ол кісіні тағатсыздана күтушілер қатары көп болды. Аты бүкіл елге танымал мұндай кісіні қалай күтеміз, қалай сөйлесеміз деген ішкі қобалжулар да байқалады.

Әрине, Қызылордаға бұған дейін де еліміздің түкпір-түкпірінен Сыр өлкесін тамашалауға сандаған сыйлы қонақтар келіп жаттын. Олардың қатарында оқу орнына Мемлекеттік емтихан комиссиясының төрағалығына немесе арнайы курстар оқу үшін келетін зиялы қауым өкілдері де аз болмайтын. Әйтсе де Мәкеңнің орны бөлек-ті. Ол кісінің жасы мен жолы ғана үлкен емес-ті. Ең алдымен, Мәулен Балақаев туған тіліміздің белді де белгілі маманы, тіл білімінің бірнеше салаларында қалам тартқан айтулы ғалым, ондаған іргелі еңбектердің авторы болса, екінші жағынан, осындағы оқытушылардың басым бөлігі Мәкеңнің ізбасар шәкірттері еді. Ал кейбір оқытушылар атағы әйгілі ғалымды көруге ынтықса, енді бірқатарының «сабағымызға кіріп, дәріс деңгейімізді, білім дәрежемізді тексеруі де мүмкін-ау» деген күдікпен мазасы да кеткен сыңайлы. Өйткені өмір болған соң әртүрлі жағдайлар кездесіп жатады.

Мәселен, кейбір асыға күткен қонақтардың арасында елдің құрметі мен қошаметіне сыймайлықпен, кішілікпен ізет жасап, мәдениеттілік танытатындар да, керісінше, өзін тым жоғары санап, кеткенше елдің ығырын шығаратындар да ұшырасып қалатын.

Ақиқатын айту керек, Мәкеңнің Қызылордаға келгендегі өзін-өзі ұстауы, дәріс беру кезіндегі әдебі, көңіл күйі, телегей-теңіз білімі, т.б. қасиеттері кімге болса да үлгі етуге тұрарлықтай еді...

Мәкеңнің Қызылордаға поезбен келуі, қарсы алушылардың бей-берекет мазасыздандырмай, әлдекімдердің тым пысықайлығы мен асыра сілтейтін «қонақжайлығына» да жол бермей, бірден қонақүйге түсуінен-ақ ол кісінің адами парасаты мен мәдениеті бірден аңғарылып еді. Институт ұжымының, жекелеген шәкірттерінің дастарқанға шақырған ізеттеріне де байыпты жауап қайтаратынды.

Мәкеңді қонақүйге орналастырған соң, ертең институтқа мен келіп алып баратын болып келістік. Кафедра ұжымы ол кісіні институтта күтетін болды. Оқу корпусының алдына үш студентті кезекшілікке тағайындадық. Келісім бойынша қонақүйге барсам, Мәкең институтқа өз бетінше жаяу кетіп қалыпты. Сөйтіп, Мәкең Қызылорда көшесімен аяндап, асықпай институтқа да жетеді. Инсти-